

Afb. 1. Gerard ter Borch en anderen, Posthuum portret van Mozes ter Borch

New York, The Historical Society

Mozes ter Borch als sujet van zijn broer Gerard

door A. J. MOES-VETH

Van de Zwolse schilder Gerard ter Borch waren aanvankelijk de levensberichten schaars. Maar in het einde van de XIXe eeuw kwamen de meest complete bronnen over zijn jeugd en afkomst aan het licht, als levensberichten meer volledig, dan nauwelijks van een der andere Hollandse schilders kan worden aangewezen.

Op de historische tentoonstelling te Zwolle in 1882 prijkte nl. als grote verrassing een verzameling authentieke bescheiden over het geslacht 'Ter Borch'; deze bleek met een zeer belangrijke collectie schetsboeken, tekeningen en studies, van ouder op ouder bij de nakomelingen in familiebezit bijeen gebleven, en destijds in handen te zijn van de inzender L. F. Zebinden.

Dit rijke bezit kwam in 1887 in veiling en werd toen grotendeels door het Prentenkabinet gekocht.

Tot nog toe, lijkt me, is in deze verzameling nog niet ten volle het aantal ongesig-neerde tekeningen van Gerard ter Borch herkend, en als zodanig beschreven. Door enkele nieuwe vergelijkingen hoop ik hier de aandacht op te vestigen.

De kern van de verzameling dateert van lang voor de geboorte van de bekende schilder. De vroegste datum op een tekening van de oude Gerard is 1603. Aan deze kunstenaar ter Borch, 1584-1662, vader van Gerard ter Borch de jonge, 1617-1681, komt de verdienste toe, dat deze collectie zo uitvoerig werd opgezet.

Allereerst heeft hij zijn eigen werk, meest gedateerde, gesig-neerde en ook geanno-teerde tekeningen, bewaard. Deze geven een belangrijk beeld van het milieu, waarin de jonge Gerard is opgevoed, en in welke geest zijn eerste tekenoefeningen werden gestimuleerd.

De trotse vader voorzag de zo zorgvuldig door hem bewaarde kinderkrabbels van zijn naamgenoot al vroeg van data; het zijn oefeningen met de pen, penseel en krijt, ontstaan in een sfeer van begrip en waardering; zij getuigen van de hartelijke familie-verhouding, waarin de veelbelovende jongen opgroeide. Dit vroege werk staat dan ook zó dicht bij dat van zijn vader, dat over de maker van een bijzonder interessant klein schetsboek, met stadsgezichten en landschappen, 1631-1634 gedateerd, de meningen uiteenlopen. Het werd beurtelings aan de oude en aan de jonge Gerard toe-geschreven en in 1887 door het Prentenkabinet op naam van Harmen ter Borch ver-worven, en dus als werk van een 12-15 jarige, onbekende knaap in de verzameling opgenomen. Wel een bewijs, hoe willekeurig de toenmalige toeschrijvingen uit-vielen.

Van deze Harmen ter Borch kwam met de collectie Zebinden een groot aantal onbe-duidende tekeningen in bezit van het rijk. Slechts als copieën van Gerards schetsen naar de natuur, is het werk van deze dilettant bij uitzondering van waarde gebleken, en door de Heer S. J. Gudlaugsson als bewijsmateriaal benut ¹.

¹) *Mededeelingen van het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie*. Jrg. 2, 1947, No. 2; Adriaen Pauw's intocht te Munster, *Oud Holland*, 1948, blz. 39.

Afb. 2. *Gesina ter Borch, Mozes ter Borch*
Amsterdam, Prentenkabinet

Afb. 3. *Gerard ter Borch, François de Vicq*
Amsterdam, Rijksmuseum

Gerards jongere halfzuster, Gesina, in 1633 te Deventer geboren, leerde tekenen 'op broers en vaders les'. Met grote liefde heeft zij in haar schetsboeken familieherinneringen bewaard, en toen haar vader oud werd, verdere gegevens bijeengebracht. Bij haar dood in 1690, ongehuwd gebleven, heeft zij haar tekenboek en papierkunst vermaakt aan haar zuster Catarina, om te geven 'aan diegene van de kinderen, die het alderbest of alderdienstigst zal zijn, off voor haar al te zamen'. Een verzoek, waar lange tijd aan gevolg is gegeven, tot het bezit merendeels door het rijk kon worden aangekocht.

Haar groot album begint met haar zelfportretten, een buste en een kniestuk, copieën naar schilderijen van haar toen reeds beroemde broer. Aan het kniestuk, lijkt me, moet Gerard zelf hebben gerevoucheerd. Dan volgen lofdichten en verhalende composities over haar eigen leven.

Kennelijk op haar verzoek, tekent Gerard enige paarden en een slede, tot voorbeeld van haar illustraties, die steeds uit navolgingen van anderen zijn samengesteld. Ook tekeningen van familieleden worden door haar ingeplakt.

Voor al van de droevige lotgevallen van haar betreurde, jongste broer Mozes, geeft het album een helder beeld. Veel meer dan Gerard staat hij in het middelpunt van de belangstelling – en zijn vroege dood, wordt omstandig toegelicht, ook in geschreven en gedrukte gedichten.

Op pagina 75 van 1664 tekent zij hem, naar zee gevoerd door een tastbaar weergegeven duiveltje (copie naar Harmen ter Borch, A. 943), dat met zijn linkerhand hengelt naar een drijvend vrouwenhoofd. Links loopt een muis in de val, rechts op de voorgrond lokt een fraai stilleven van exotische schelpen naar verre zeeën; dat zijn vertrek niet haar goedkeuring wegdroeg, is overduidelijk.

Mozes' tante, Janneke ter Borch, woonde met haar man Sybrandt Schellinger, bevel-

hebber van de W.I. Compagnie, een tijdlang op Curaçao. Mogelijk ging Mozes daardoor zo vroeg naar zee.

Daarop volgt een ingeplakte tekening van een Hieronymus, gesigneerd M.T.B., 1660; de kop met vreemde, als huidplooiën overdreven voorhoofdtrimpels; deze zal Mozes gecopieerd hebben naar een heel vaste en uitvoerige tekening, Inventaris No. A. 1121, ongesigneerd, die een studie van Gerard moet zijn naar zijn vader, gebruikt als model voor de 'landelijke postbode' te Leningrad¹.

Verder sluit deze tekening aan bij Mozes' kinderlijk-onbeholpen copietjes, meest naar etsen van Rembrandt, Lievens, Elsheimer en Bol, soms gedateerd 1660 en 1661. Op het blad tegenover de Hieronymus schrijft Gesina een letterkrans op Mozes, een lofdicht naar aanleiding van zijn heldendood, waarin o.a. ook de talenten als tekenaar van de beminde, jongste broer worden gereleveerd.

Op de volgende bladzijde, 1666 gedateerd, wandelt Mozes als officier langs de IJssel, de stad Zwolle op de achtergrond. Hij draagt hier zijn degen in de bandelier, juist zoals deze Jacob de Graeff siert op diens portret door Gerard in het Rijksmuseum².

Daarop volgt een tekening van datzelfde jaar: de dood als geraamte optredend, bedreigt diezelfde officier van twee kanten, een zeeslag op de achtergrond. Dit slaat misschien op de twee kogels, die hem troffen. Op de volgende tekening van 1667 staat Mozes, met de zeeslag bij 'Herwits' op de achtergrond.

Hier copieert Gesina zorgvuldig de door Gerard geschilderde gestalte van het zg. 'Jeugdportret' van Willem van Oranje, (Willem III)³, waar de Heer van Schendel in 1939 een postuum portret van Mozes ter Borch in herkende. (Afb. 1, New York, Museum of the Historical Society.)

Hofstede de Groot hield van dit schilderij alleen de figuur voor werk van Gerards hand. Het bijwerk rammelt van overlading en van sprekende symbolen: een aanvallende slang, een gebroken fluit, een horloge (stilstaand op het uur van zijn dood) een gevallen zandloper, borstharnas en bepluimde helm, schelpen en een cyclame (toespeling op het onhollands grondgebied, waar hij stierf?). Van de naderende huisjesslak ontgaat mij de betekenis. Ook het doodshoofd is niet vergeten. Verder nog het trouw naar hem opziend hondje, en een tweede hond, waakzaam naast het neergeworpen geweer. Achter de uitgeholde rots valt de branding op het strand onder een dreigend bewolkte, donkere hemel.

Een toespeling op Mozes' werkzaamheid als tekenaar ontbreekt aan dit omstandig gestoffeerd geheel. Zou een der andere Willem III-portretten, door Hofstede de Groot als in oude veilingen vermeld gevonden, de overvloed van bijwerk hebben gemist? Ik stel me voor, hoe mooi de blonde jongen, in zijn zeemlederen kolder, in de bloei van zijn jeugd, rijk gekleed en opgetuigd met het fijnste linnen, gouden lint en zilveren kant, met de oranje sjerp getooid, zou prijken voor een sober en tonig terugwijkend fond, waar juist ter Borch zo in pleegt uit te munten.

Eveneens als Mozesportret herkend om de gelijkenis met Gesina's held, is het aantrekkelijk miniatuur van Gerard, in de collectie Gatacre de Stuers op de Wiersse, niet vermeld door Hofstede de Groot.

Hier zijn de gezonde, maar zeker niet mooie trekken van de levenslustige knaap, raak in de typisch onregelmatige proporties getroffen, dit keer zeker naar het leven. Wel past de jeugdige, vitale expressie slecht bij de tot een massieve pruik opgedofte ouwelijke haardos en boven de kanten jabot. Is die jabot een latere toevoeging, over de grote, witte bef heen?

¹) H. de Gr. 175. ²) H. de Gr. 228. ³) H. de Gr. 276.

Afb. 4. Mozes ter Borch, Jan Fabus

Amsterdam, Rijksprentenkabinet

Afb. 5. Gerard ter Borch, Mozes ter Borch

Amsterdam, Rijksprentenkabinet

Deze frisse studie naar het leven zal na zijn dood tot voorbeeld van menig postuum portret hebben gediend.

De rhetoriek beperkt zich ditmaal tot de oorspronkelijke, rijk gesneden gouden lijst. Het ovaal is in een lauwerkrans gevat, waarboven twee gevleugelde, naakte engeltjes Mozes met een tweede krans bekronen. Aan weerszijden dragen engelen bloeiende ranken aan en een gevleugeld cherub-kopje torst een derde lauwertak als afsluiting daaronder. Een treffend getuigenis van de verering, die hem na zijn dood gewerd.

Gesina besluit het droef relaas met het inplakken van een copie naar een tekening van Goltzius, voluit Mozes ter Borch gesigneerd en 1660 gedateerd.

Dit singeren van een copie, zonder de eigenlijke maker te vermelden, komt in de collectie Zebinden veel voor; het is een wijze van doen, die verwondering wekt en de toeschrijvingen aan de verschillende familieleden bemoeilijkt.

Ik hoop vergissingen, die hieruit voortkwamen, te kunnen herstellen. Want te weinig is tot nog toe het werk van Gerard zelf herkend. Veel meer, dan oppervlakkig schijnt, werd hij door zijn familieleden nagetekend en tot voorbeeld genomen. Het eigenhandige werk, dat in familiebezit aanwezig bleef, behoefde hij niet te signeren. Zijn tijdgenoten hebben het zeker niet met dat van familieleden verward, zoals dat in onze tijd geschiedde.

In een aantal zeer uitvoerige en zorgvuldig geaquarelleerde copieën naar geschilderde portretten door haar broer, die elk een gehele bladzijde in haar groot album beslaan, tekent Gesina kniestukken van Joffer Pancras (origineel mij onbekend) en van haar zuster Aletta; hiervan hangt het origineel ¹⁾, met het pendant (afb. 3) in het ter Borch Kabinet van het Rijksmuseum.

De copie van haar overslanke, modieus geklede echtgenoot, compleet met de verfijnde handen, die geaffecteerd spelen met de zijden ceintuur en met de ivoren knop

¹⁾ H. de Gr. 273.

van het badientje, beslaat eveneens een gehele bladzijde (afb. 2)¹. Daarboven vervangt Gesina De Vicq's kop door het lege en witte gezicht van Mozes, met regelmatig geplaatste poppenogen, en veel onnatuurlijk krullend blond haar. Een grote jabot kan het verschil in karakter van kop en romp niet overbruggen. Deze combinatie kan niet naar een schilderij van Gerard zijn gevolgd. Dit portret werkte misleidend tot een juiste voorstelling van Mozes leeftijd en figuur, dat mogelijk ook daardoor niet in een reeks tekeningen werd herkend, die ik straks hoop te bespreken. De combinatie van een geportretteerde in de herhaling van een reeds eerder geschilderd kostuum, is bij Gerard ter Borch niet ongebruikelijk.

Een modello, denkkelijk door hem naar de kledij op de ledepop tot de meest verfijnde stofuitdrukking, als van een stilleven, opgevoerd – , ieder licht en schaduw op en tussen de plooien als bij een draperie bestudeerd, – zal in diens atelier zijn achtergebleven, om eventueel te zijner tijd opnieuw dienst te doen. Hofstede de Groot veronderstelde, dat Gerard voltooide geschilderde costuums in voorraad had, die hij, al naar ze te pas kwamen, met kop en handen van een besteld portret completeerde: zo dikwijls wordt een kostuum door deze meester in zijn portretten herhaald.

Vergelijking van Gesina's stijve aquarel met het zo luchtig wijkend en zwierig geschilderde portret, doet haar als copiste niet van een sterke zijde kennen. Toch blijkt ze details van galon en knopen in het origineel te hebben opgemerkt, die door de tijd in de olieverf onzichtbaar zijn geworden.

Maar treffend is deze tekening als staal van zusterliefde. Immers ruimt ze een plaats in voor de meer dan 3 jaar tevoren overleden broer, in een kostuum, dat bij zijn leven nauwelijks bestaanbaar schijnt, in een gestalte, die haar smaak streelde; voorafgaand aan het portret van hun

Afb. 6. Gerard ter Borch, Detail uit „De Roker”
Berlijn, Kaiser Friedrich Museum

Afb. 7. Gerard ter Borch, Mozes als model (detail)
Vroeger Dresden, Verz. Friedrich August von Sachsen

²) H. de Gr. 272, Aetatis 27, 1670.

Afb. 8. Gerard ter Borch, Detail uit „Het glas limonade”
Leningrad, Hermitage

Afb. 9. Gerard ter Borch, Mozes ter Borch (studie)
Amsterdam, Rijksprentenkabinet

zuster Janneke Schellinger, en aan dat van de lieve, oudere gestalte, zo deftig en ter Borchachtig in zware, zwarte zijde gekleed, waar ik graag haar zuster Sara in zou herkennen.

Roerend is ook de wijze, waarop de oude vader de kindertekeningen van zijn jongste zoon Mozes van bewonderende opmerkingen voorziet. Op zijn twee oudste zoons volgde een lange reeks van soms jong gestorven dochters, tot eindelijk weer een zoon zijn oude dag verblijdde.

Juist van zijn vaders sterfjaar in 1662 dateren de laatste tekeningen door Mozes, die in de collectie gesigneerd en van een jaartal voorzien voorkomen.

Toen in 1887 de grote verzameling van tekeningen in het Prentenkabinet werd opgenomen, viel de aandacht, merkwaardig genoeg, meer op het oeuvre van de geheel onbekende grootheid, Mozes, dan juist op dat van de toch zo beroemde Gerard. De kennelijke voorkeur van de Familie ter Borch voor dit, als tekenaar zo overschat talent, maakte een onevenredig grote indruk. En de mooiste, ongesigneerde schetsen op blauw papier, gedeeltelijk in Gesina's album opgeplakt, gedeeltelijk uit de verdere verzameling afkomstig, werden aan het gesigneerde kinderlijk oeuvre van de 28 jaar jongere broer toegevoegd. Destijds werd het verschil in leeftijd op 21 jaar geschat. Nog meer bevreemdt mij de toeschrijving van een serie voortreffelijk getekende standjes aan Mozes ter Borch, een reeks van jonge scheepsgasten, in leeftijd wisselend van nauwelijks 15 tot ruim 20 jaar, enkelen met nummers, 11, 35, 55, 56, 57, 58 en 61, over Amsterdam, coll. Lugt te Parijs, Berlijn, Dresden, de Albertina en Londen verspreid. Zij zijn een hoofdstuk op zich zelf ten volle waard, maar in dit verband zijn alleen de beide figuurtjes in profiel als bewijs van mijn these onmisbaar.

Ik meen te kunnen aantonen, dat Mozes deze jongens niet tekende, maar dat hij voor zijn broer in talloze houdingen poseerde als zijn meest geduldige model. In verband met de Mozes portretten door Gesina werd hij als model van Gerard op diens genrestukken bij herhaling herkend. En ondanks het feit, dat in 1920 de mooie kopjes op 15-jarige leeftijd bleken te zijn vervaardigd, en dus Mozes zelf konden voorstellen, hield men ze toch voor werk van zijn hand, dus voor zelfportretjes.

Maar niet éénmaal werd zijn vrolijke tronie, in talloze variaties op een tekening hier en elders bewaard, als Gerards werk herkend. Er is zelfs, naar ik meen, van door Gerard *getekende* Mozesportretten nooit sprake geweest. De gesigneerde exemplaren, te Weenen, Leiden en Londen, 'T.Borch nae leven geteekend', heten in de wandeling 'Jan Fabus'.

Wel noemt Hofstede de Groot Mozes, mijns inziens terecht, een dilettant. En Bredius uit eveneens een spoor van twijfel¹. 'Die herrlichen Köpfe des Mozes ter Borch, 'wobei verschiedene so bezeichnete, würden überall unbedingt sofort dem jungen 'Gerard ter Borch zugeschrieben werden.'

Hofstede de Groot neemt Mozes op onder de leerlingen en navolgers van Gerard ter Borch:²

'Von Mozes ter Borch besitzen wir ziemlich zahlreiche Zeichnungen, meist in schwarzer und weisser Kreide, Studien nach Köpfen aus seiner Umgebung mit starker Betonung des Helldunkels . . . durch ihre Herkunft aus der Familie als Werke des jung gestorbenen *Dilettanten* gesichert.' Die herkomst kon ook op de tekenende Gerard wijzen.

De jonge Mozes op Gerards genrestukken, is in afwijking van de door Gesina opgeplakte schetsen, herhaaldelijk geschilderd in profiel. Op de pentekeningen van Gerard, in de collectie Zebinden bewaard, komt dit geestig profiel, met enkele lijnen, pijsnel getypeerd, enige malen voor (afb. 10 en 12).

De jongen blijkt ijverig te schrijven en te tekenen, kennelijk onder Gerards leiding. De grote portretten van zijn vader en moeder, in zwart en wit krijt op blauw papier, op 16-jarige leeftijd gemaakt, zijn zonder twijfel onder invloed van Gerard ontstaan. Al noteert de trotse vader op het moederportret 'Nae leven geteekend', juist zo'n hoofdhoek en de neergeslagen ogen typeert haar op Gerards appelschillend vrouwtje. In het klein formaat van de talloze kopjes in de verzameling had de 16-jarige het er zeker niet zo goed afgebracht. Wel draagt zo'n kopje een enkele keer het gecalligrafeerde opschrift: 'Mozes ter Borch', de handtekening waar Bredius op doelt (afb. 13). Groter contrast tussen deze schoolse krullen van dit handschrift, en de in iedere toets van karakter wisselende krijtlijnen van het kopje, is nauwelijks denkbaar. Het opschrift is dan ook van Gesina en doelt op de naam van het sujet, niet op de maker. Hoe juist heeft Bredius dit vermoed en uitgedrukt. Destijds kon men dit nog niet begrijpen, omdat Mozes in 1661, de datum van de tekening, op 23 jaar oud geschat werd. Zijn werkelijke leeftijd bleek eerst in 1920, op een onbeduidend portret, door Gesina, op perkament getekend, als jong officier in borstharnas, achterop gedateerd 1664, en na zijn dood in 1667 in getekend ovaal met opschrift gevat; net zo gecalligrafeerd als op bovenvermelde tekening de naam van Mozes, leest men:³ 'Mozes ter Borch, geboren anno 1645, den 15 Juni, en door ongeluckige kogels ge'storven op Herwits den 12 Juli, anno 1667.'

Nog een andere aantekening van de trotse vader leidde tot veel misvatting. Een omtrektekening van 1657, volgens opschrift Jan Fabus door zijn vriend Mozes geschetst, was de aanleiding om menig lachende guit op schilderij en tekening met deze naam te bestempelen (afb. 5). De kinderlijke onbeholpenheid van deze spaarzame omtrekken geeft van Mozes' vaardigheid geen grote dunk. De schijnbare gelijkenis met de mooie jongenskopjes, waardoor Jan Fabus' naam zo grote bekendheid verwierf, schuilt eigenlijk alleen in het achteroverwerpen van het hoofd, waardoor de wijde neusgaten opvallen (afb. 6). De schaterende lach, de vaste plasticiteit, de guitige blik, ontbreken in de krijtlijnen. Evenals bij de grote getekende portretten van zijn

¹) *Zeitschrift für bildende Kunst*, 1883, blz. 373. ²) H. de Gr. *Beschreibendes und Kritisches Verzeichnis* V, 1912.

³) Sotheby 1920, later verz. F. Lugt; in de laatste oorlog verloren geraakt.

Afb. 10. Gerard ter Borch, *Detail Mozes als model*
Vroeger Dresden, Verz. Friedrich August von Sachsen

Afb. 11. Gerard ter Borch, *Mozes ter Borch tekenend*
Amsterdam, Rijksprentenkabinet

ouders, zal Mozes het voorbeeld van Gerard hebben gevolgd, zijn vriendje schetsend in de houding, die zijn broer bij hem zo goed getroffen had.

Een aardig spelletje voor een twaalfjarige!

De gymnastiek, die Gerard van hem in het poseren verlangd had, eiste hij op zijn beurt van zijn speelkameraadje.

De naam Jan Fabus, slechts éénmaal in de uitgebreide verzameling genoemd, werd daarmee ten onrechte vereeuwigd, en zal wel onuitroeibaar blijken.

Maar het begrip voor poseren, het innig contact met de schetsende broer, bleef Mozes zijn leven lang bij. Wij kunnen hem daarvoor niet dankbaar genoeg zijn.

Uit de grote collectie tekeningen van de familie ter Borch heeft S. J. Gudlaugsson vele voorstudies herkend, waardoor twee ongesigneerde ruitertjes aan ter Borch's vroege schilderijen werden toegevoegd.

Zelfs als 9-jarige jongen bleek dit onderwerp Gerard reeds bezig te houden. In Gudlaugssons opstel in *Oud Holland* over het schilderij: 'De intocht van den Hollandsen gezant te Munster' bleken vele tekeningen de modellen van de lange stoet en van de stoffering in het landschap. Evenzo moet Mozes, die op ter Borch's interieurs als sujet optreedt, onder de schetsen te vinden zijn, waardoor deze als voorstudies diens tekenoeuvre verrijken.

Bij voorkeur en met opzet beperk ik mijn keuze tot profielen, om de mogelijkheid van een zelfportret uit te schakelen. Ook geeft een profiel als gelijkenis steeds 't meest houvast.

Op 'de Rooker'¹ (Kaiser Friedrich Museum, Berlijn) meent Gudlaugsson hem als 20-jarige te herkennen² (afb. 7). De forse jonge handen en het plomp neervallen van de, door bandelier en sabel tot officier gekenmerkte jongeman, zijn zeer persoonlijk getypeerd. Het dromerig profiel van de schuin afgewende kop lijkt sprekend op dat van de scheepsmaat ten voeten uit in pikante verlichting met krijt vastgelegd (afb. 8, *Sammlung Friedrich August II, Dresden*): een tekening uit bovengenoemde reeks van, aan Mozes toegeschreven, naar scheepsmakkers vervaardigde standjes. Ik meen hiermede aan te tonen, dat Mozes deze tekening niet heeft gemaakt, maar voor Gerard heeft geposeerd.

Van rechts is het profiel van Mozes' onregelmatig gezicht, met de zo sterk verschillende

¹) H. de Gr., 97. ²) S. J. Gudlaugsson, De dateering van de schilderijen van ter Borch, *Nederlands Kunsthist. Jaarboek*, 1948-49, blz. 50.

stand van het oog, ons bekend op de brief van de lezende officier¹ (Staatliche Gemälde Galerie, Dresden). Hier draagt de forse, gezond ontwikkelde man hetzelfde harnas, waarin Gesina hem in 1664 portretteert. De jonge werkhanden, opvallend van kracht, zouden nooit zo geaffecteerd een zijden sjerp of ivoren stokknop hanteren, als op Gesina's aquarel. Het profiel van Mozes, pikant verlicht onder de grote hoed, op 'Het glas limonade' in de Hermitage te Leningrad², waar hij in de citroen roert, is merkwaardig levendig (afb. 9). Herhaaldelijk legde Gerard een dergelijk sprekend profiel van een kleine krullebol met snelle inktlijnen vast (afb. 10 en 11). Driemaal is zo'n schets in het Prentenkabinet bewaard, inventaris 1202, genummerd 254 en de beide tekeningen, genummerd 106 en 108. Zo moet Mozes ook nu geposeerd hebben, met de linkerhand aan de lessenaar, het krijt in de rechter, en over zijn tekenpapier heen vol geestdrift zijn sujet beschouwende.

De zittende scheepsmaat, eveneens uit de verz. Friedrich August II te Dresden, in zijn zwaar duffels, op de groei gesneden juste-au-corps, is meer dan de andere standjes als portret opgevat en in de gevoelige krijttoon van een sprekende voltooiing (afb. 10). De houding van het hoofd dekt bijna geheel die van de snelle pentekening, ook al is dit iets meer gekanteld. Toch is in de uitvoerige tekening iets van de ontembare vrolijkheid van het onbezorgde kind geweken. De peinzende blik wijst op een nieuwe phase van ernst in zijn bestaan, al staat de scheepsmuts nog zo onverschillig op het korter geknipte haar. Hoe treffend moeten krijt- en pentekening beide geleken hebben! Dat Gerard vorm en expressie in zoveel eenvoud zo snel kon vasthouden, wijst op de nauwe band tussen de beide broers, tussen tekenaar en model.

Aan gelukkige uren van vrolijk samen-zijn herinneren de tekeningen uit Wenen en Amsterdam, het glunderende snuit dat

Afb. 12. Gerard ter Borch, Mozes ter Borch
Amsterdam, Rijksprentenkabinet

Afb. 13. Gerard ter Borch, Mozes ter Borch
Wenen, Albertina

¹) H. de Gr., 27. ²) H. de Gr., 87.

sinds lang Jan Fabus heet (afb. 13), en de stralende guit, waar Gesina zijn naam onder schreef (afb. 12). Zij vormen samen een vrolijk slot, me dunkt onmiskenbaar hetzelfde sujet, door dezelfde hand gesnapt.

De Weense tekening staat sinds jaar en dag op naam van Gerard ter Borch. Mozes lijkt hier allermint op een studieus en vroegrijp tekenaar, jammer genoeg voor zijn grote naam als zodanig.

Wel kan Mozes in de jaren 1660-1662 bij Gerard in de leer geweest zijn, in verband met de grote verwachtingen, die de oude ter Borch ook van deze zoon koesterde; Gerard had toen de volle gelegenheid de merkwaardige kop zo dikwijls te tekenen. Na zijn vader's dood in 1662 draagt de 17-jarige scheepskleren; de guitige expressie van zijn vrolijke jeugd ging verloren. Dit is misschien de reden, dat in de standjes en de koppen nooit hetzelfde sujet herkend is.

De getekende Mozesportretten vormen een aparte groep in het oeuvre van Gerard ter Borch. Doordringend raak, met frisse snelheid op het leven veroverd, tekent hij de snaakse tronie, zo waarachtig in de hartelijke lach verrast, zoals Frans Hals dit met zijn kroost en met de Zandvoortse visserskinderen vermocht. Ernstig, in subtiële variatie, dringt hij tot het gemoed van de knaap door in talrijke versies - zoals Rembrandt in zijn jonge zelfportretten.

Josi vermeldt van ter Borch, dat zijn tekeningen van figuur voorkomen in wit en zwart krijt op blauw papier, waarde 5 à 6 L.¹. Juist met dit materiaal wist Gerard als geen ander de betovering van een schilderachtige verlichting snel vast te leggen.

Niet de 'bewogen ordonnatien', waar zijn vader Gerard in een brief naar Engeland toe aanzet, heeft hij in zijn elegante conversatiestukken uitgespeeld; hoe goed hij de zotheid en kwinkslagen, het lachen en huilen van het uitbundige kind, met de snelle pen of krijt dan ook spelenderwijs wist te treffen. Van dit alles geen weerspiegeling in Gerard's rijk gevarieerde op genrestukken geschilderde modellen; daarom hield men deze Mozesportretjes dan ook niet voor Gerard's werk.

Want in zijn statisch genre-stuk worden de verhoudingen van het familieleven, de spanningen in het samenzijn binnenshuis, onderling afgemeten en uitgewerkt in weldoordachte en afgewogen harmonieën. Elk detail van kleding of omgeving voegt hij aaneen tot een symphonie, die in het geraffineerde spel van lichtflitsen en reflexen, frappant om de perfectie van het volmaakt stilleven, in uitgesponnen accoorden van kleur en nuancering, verfijnde weelde en levensstijl nog doet spreken en ademen tot in onze tijd.

¹) Voorrede bij 100 reproducties door Ploos vom Amstel, Londen, 1821.